
РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ЕКСПЕРТА ТА СПЕЦІАЛІСТА ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

PROCEDURAL POSITION OF THE EXPERT AND SPECIALIST AS PARTICIPANTS IN
CIVIL PROCEEDINGS

Бисага Ю.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
<https://orcid.org/0000-0002-8797-5665>*

Заборовський В.В.

*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
orcid.org/0000-0002-5845-7535*

В даному науковому дослідженні розкриваються проблемні питання, які пов'язані із визначенням процесуального становища експерта та спеціаліста як інших учасників судового процесу, діяльність яких є важливим джерелом отримання спеціальних знань у аспекті розгляду та вирішення цивільних справ.

Проведено теоретико-прикладне дослідження як щодо визначення особливостей процесуального статусу експерта та спеціаліста в цивільному судочинстві, так і в аспекті розкриття відмінних рис між даними учасниками судового процесу. Аргументується позиція, згідно з якою експерт та спеціаліст не мають юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи, а їх участь у процесі обумовлюється наданням обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені питання, або ж відповідно – необхідністю надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням технічних засобів.

Задля досягнення поставленої мети, автором були застосовані характерні для правової науки методи. Дослідження проводилося із застосуванням діалектичного методу пізнання правової дійсності, що надав можливість проаналізувати сутність процесуального статусу експерта та спеціаліста. Використання системно-структурного методу надало можливість визначити загальну структуру роботи, що сприяло належному розкриттю завдань дослідження.

На підставі проведеного дослідження, автор доходить висновку, що основними відмінними рисами між статусом експерта і спеціаліста в цивільному судочинстві, та результатами їх діяльності є: висновки та консультації спеціаліста, на відміну від висновку експерта, не відносяться до засобів доказування у цивільному процесі; висновок експерта є результатом спеціального дослідження, на відміну від висновку спеціаліста; законодавством встановлені чіткі вимоги як до особи, яка може бути судовим експертом, так і форми та змісту висновку експерта як засобу доказування; суттєвою є різниця в цивільному процесуальному статусі таких учасників судового процесу, а також в процесі їх залучення до розгляду у справі

Ключові слова: цивільне судочинство; інші учасники судового процесу; експерт; спеціаліст; висновок експерта; консультація спеціаліста.

This research reveals problematic issues related to the determination of the procedural position of the expert and specialist as other participants in the trial, whose activities are an important source of specialized knowledge in terms of consideration and resolution of civil cases.

A theoretical and applied study was conducted both to determine the features of the procedural status of an expert and a specialist in civil proceedings, and in terms of disclosing the differences be-

tween these participants in the trial. The position is argued, according to which the expert and the specialist have no legal interest in the results of the case, and their participation in the process is conditioned by the provision of a reasoned and objective written opinion on the issues, or – the need for advice and technical assistance during the proceedings. actions related to the use of technical means.

In order to achieve this goal, the author used methods typical of legal science. The study was conducted using a dialectical method of cognition of legal reality, which provided an opportunity to analyze the essence of the procedural status of the expert and specialist. The use of the system-structural method made it possible to determine the general structure of the work, which contributed to the proper disclosure of the objectives of the study.

Based on the study, the author concludes that the main distinguishing features between the status of expert and specialist in civil proceedings, and the results of their activities are: conclusions and expert advice, in contrast to the expert's opinion, do not belong to the means of proof in civil proceedings; the expert's opinion is the result of a special study, in contrast to the expert's opinion; the legislation sets clear requirements both for the person who may be a forensic expert and the form and content of the expert's opinion as a means of proof; there is a significant difference in the civil procedural status of such participants in the trial, as well as in the process of their involvement in the case

Key words: civil proceedings; other participants in the trial; expert; specialist; expert opinion; specialist consultation.

Постановка проблеми. Важливе значення в контексті виконання завдань цивільного судочинства (справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ) відіграє процесуальна діяльність інших учасників судового процесу, чільне місце серед яких займають експерт та спеціаліст. Це зумовлено тим, що забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, в багатьох випадках залежить від застосування в цивільному судочинстві спеціальних знань. Актуальність дослідження проявляється насамперед в тому, що застосування таких знань в цивільному процесі, що зумовлюється насамперед використання послуг експертів та спеціалістів, суттєво розширює можливості учасників справи, а також їх представників (зокрема, адвокатів [1; 2]) щодо отримання доказової інформації у сфері, яка потребує доказування.

Аналіз наукових публікацій. Проблема визначення особливостей процесуального становища експерта та спеціаліста в цивільному судочинстві була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі

аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Т.О. Баглая, С.О. Бухонського Т.Г. Дабіжі, Н.О. Кіреєвої, О.О. Скорич, А.Т. Філіппової, А.С. Штефан, А.В. Шульженко та інших. Разом із тим і сьогодні залишається достатня кількість дискусійних питань у даній сфері.

Метою даної статті є дослідження сутності процесуального становища таких інших учасників судового процесу як експерт та спеціаліст, діяльність яких є важливим джерелом отримання спеціальних знань у контексті розгляду та вирішення цивільних справ. Основними **завданнями** автор ставить перед собою: проаналізувати законодавче закріплення та теоретичний підхід науковців щодо визначення специфіки процесуального становища експерта та спеціаліста в цивільному судочинстві; розкрити відмінні риси між експертом та спеціалістом як інших учасників судового процесу.

Виклад основного матеріалу. Застосування спеціальних знань в цивільному процесі (під спеціальними знаннями О.О. Ейсман розуміє ті знання, які «не загальновідомі, не загальнодоступні, що не мають масового поширення, коротше це знання, якими володіє обмежене коло фахівців» [3, с. 91]) безпосередньо пов'язане з процесуальною діяльністю, зокрема, експерта та спеціаліста як учасників судового процесу.

Відповідно до ст. 72 ЦПК України, експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. Експерт відноситься до інших учасників судового розгляду, він не має юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи, а його участь у процесі обумовлюється наданням обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені йому питання, який розглядається як одним із засобів доказування в цивільному судочинстві.

Вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами передбачені в Законі України «Про судову експертизу» [4], ст. 10 якого зазначає, що судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судову експертизу в цивільному судочинстві можуть здійснювати як судові експерти державних спеціалізованих установ, так і експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Незалежно від цього судовими експертами можуть бути тільки фахівці, які мають відповідну вищу освіту, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності). В той же час, потрібно врахувати те, що законодавством передбачена вимога, відповідно до якої деякі види експертиз (криміналістичні, судово-медичні і судово-психіатричні) повинні бути проведені виключно в державних спеціалізованих установах. Крім того, профільний закон

передбачає можливість проведення експертиз й іншими фахівцями з відповідних галузей знань, в тому числі й іноземних держав (ст. 23 Закону).

Щодо порядку проведення експертизи в цивільному судочинстві, то ЦПК України (ч. 2 ст. 72) передбачає можливість:

- 1) призначення експертизи судом; або
- 2) залучення учасником справи.

Отже, підставою для проведення експертизи, є відповідна ухвала суду або договір з експертом чи експертною установою (якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб). Ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» передбачає, що особа або орган, які призначають (замовляють судову) можуть доручити її проведення судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів (<http://gase.minjust.gov.ua/>), або іншим фахівцям з відповідних галузей знань.

Особливість процесуального становища експерта в цивільному судочинстві зумовлена насамперед комплексом його прав, обов'язків та відповідальності, які регламентуються, зокрема ЦПК України, Законом України «Про судову експертизу» та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (Інструкція № 53/5) [5].

Так, права експерта в цивільному процесі насамперед передбачені ч. 6 ст. 72 ЦПК України. Дещо більший перелік таких прав закріплений ст. 13 Закону України «Про судову експертизу», яка надає експерту також право подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта.

Один із прав експерта є право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду, оплата яких здійснюється відповідно до положень Інструкції № 710 [6], та наприклад, постанови КМУ «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання» [7].

Також експерт наділяється правом відмовитися від надання висновку (якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків – ч. 6 ст. 72 ЦПК України, або ж, коли витребувані додаткові матеріали не надані чи поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань – п. 2.2. Інструкції № 53/5), викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань та на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав (п. 2.1 Інструкції).

Поряд з правами, на експерта покладається й певне коло обов'язків, що передбачені ч. 3 та 4 ст. 72 ЦПК України, ст. 12 Закону України «Про судову експертизу» та п. 2.2 Інструкції № 53/5 (слід врахувати, що експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі). Поряд з обов'язками, п. 2.3 вказаної Інструкції передбачає й ряд заборон в професійній діяльності експерта, зокрема заборона: самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню; вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами; зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням тощо.

Одним із елементів структури правового статусу експерта є його відповідальність. Однієї з обов'язкових умов визнання висновку як засобу доказування є наявність вказівки, що експерт попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 104 ЦПК України). Попередження експерта про кримінальну відповідальність слугує меті забезпечення об'єктивності дослідження, оскільки дія його механізму спрямована на те, щоб поінформувати судового експерта про наявність специфічних обов'язків і можливу кримінальну відповідальність, зокрема для того, щоб вплинути на його психіку ще до початку проведення судової експертизи, шляхом появи позитивної установки [8, с. 19].

Судова практика притримується позиції, згідно з якою висновок експерта не є належним та допустимим доказом, якщо у ньому не зазначено, що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і що він підготовлений для подання до суду (постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року № 522/1029/18 [9]).

Експерта може бути притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільної відповідальності. Так, за надання завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КК України), за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 КК України) експерт несе кримінальну відповідальність. Також потрібно врахувати те, що відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [10] судовий експерт відноситься до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення. За злісне ухилення від явки до суду експерт несе адміністративну відповідальність (ст. 185-3 КУпАП). За допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою криміналь-

ної чи адміністративної відповідальності, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності (до судових експертів можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: попередження; призупинення дії свідоцтва (на строк від 6 місяців і більше); позбавлення кваліфікації судового експерта; пониження кваліфікаційного класу судового експерта – п. 12 Глави VII «Порядок розгляду питань дисциплінарної відповідальності судових експертів» Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів [11]). Крім цього, у разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи експерт несе матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Поряд з експертом, одним із інших учасників цивільного процесу є і спеціаліст (ч. 1 ст. 74 ЦПК України), тобто особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Подібно до експерта, спеціаліст залучається до цивільного процесу також ухвалою суду. Процесуальні права та обов'язки передбачені ч. 3 та 4 ст. 74 ЦПК України.

Діяльність спеціаліста спрямована на сприяння суду та іншим учасникам справи щодо отримання, подання, дослідження та забезпечення доказів. Таке сприяння спеціаліста, згідно з положеннями ЦПК України, можливе шляхом його участі при: огляді доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 85); огляді веб-сайту (сторінки), інших місць збереження даних в мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту (ч. 7 ст. 85); огляді речових доказів, що швидко псуються (ч. 2 ст. 86); дослідженні письмових доказів (ст. 235); дослідженні речових та електронних доказів (ст. 236) тощо.

Процесуальна діяльність спеціаліста може здійснюватися й у формі «надання консультативно-довідкової та технічної допомоги при встановленні обставин справи» [12, с. 106]. Надання технічної допомоги проявляється безпосередньо у фотографуванні, складанні схем, планів, креслень, відборі зразків для проведення експертизи тощо, в той час як консультаціями слід розуміти науково-обґрунтовані поради, що надаються фахівцем і виражаються в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці та проведенні процесуальних дій, процесуальному оформленні їх результатів [13, с. 191]. Результатами діяльності спеціаліста, відповідно до положень п. 9 ч. 1 ст. 250 ЦПК України є його консультації та висновки.

Важливе значення для з'ясування сутності процесуального становища спеціаліста відіграє розкриття співвідношення між статусом експерта і спеціаліста в цивільному судочинстві, та результатами їх діяльності (відповідно, висновком експерта та консультаціями і висновками спеціаліста).

Відповідно до ч. 2 ст. 74 ЦПК України, допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта. Але процесуальна діяльність спеціаліста має суттєвий зв'язок із професійною діяльністю експерта. Так, з метою надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги, спеціаліст може бути залучений, зокрема при:

- відборі зразків для проведення експертизи;
- вирішенні питань, що пов'язані з проведенням експертизи (для обґрунтування необхідності призначення і проведення експертизи [14, с. 21]);
- поданні клопотання про призначення додаткової і повторної експертизи [15, с. 129]) тощо.

Відмінними рисами між експертом та спеціалістом як інших учасників судового процесу, зокрема є:

1) висновки та консультації спеціаліста, на відміну від висновку експерта, не відносяться до засобів доказування у цивільному процесі. Консультації, що надаються спеціалістом, за твердженням А. Штефан, не містять інформації про обставини справи та не є засобом їх встановлення таких обставин, оскільки інформація про те, як належить застосовувати певне обладнання для вчинення тієї чи іншої процесуальної дії, не входить до предмета доказування у справі, не здатна підтвердити чи спростувати певні факти [8, с. 24];

2) діяльність експерта спрямована на отримання нової інформації про фактичні обставини справи, а спеціаліста – на сприяння надання консультативно-довідкової та технічної допомоги при встановленні обставин справи [16, с. 19];

3) висновок експерта є результатом спеціального дослідження, що знаходиться поза процесуальною регламентацією суду, на відміну від висновку спеціаліста, для якого не має потреби проводити окреме спеціальне дослідження, оскільки діяльність спеціаліста саме супроводжує процесуальну діяльність суду [17, с. 85];

4) законодавством, зокрема ЦПК України та Законом України «Про судову експертизу», встановлені чіткі вимоги до:

- особи, яка може бути судовим експертом;
- форми і змісту висновку експерта як засобу доказування;

5) суттєвою є різниця і в цивільному процесуальному статусі вказаних інших учасників судового процесу. Експерт має більш широке коло повноважень, несе суворішу відповідальність у

випадку невиконання своїх прямих обов'язків або вчинення незаконних дій, пов'язаних із професійною діяльністю [18, с. 133]. Експерт, на відміну від спеціаліста, попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом – також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;

б) відмінним є і процес як залучення спеціаліста та експерта до участі у розгляді справи (експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи), так і безпосередньої їх участі в судовому засіданні (попередження експерта під розписку про кримінальну відповідальність, приведення до присяги тощо).

Висновки. Отже, експерт та спеціаліст є іншими учасниками цивільного процесу, процесуальна діяльність яких пов'язана із застосуванням спеціальних знань в процесі розгляду і вирішення справи.

Експерт та спеціаліст не мають юридичної заінтересованості у результатах розгляду справи, а їх участь у процесі обумовлюється наданням обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені питання, або ж відповідно – необхідністю надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням технічних засобів.

Співвідношення між статусом експерта і спеціаліста в цивільному судочинстві, та результатами їх діяльності (відповідно, висновком експерта та консультаціями і висновками спеціаліста), вказує, з одного боку, на суттєвий взаємозв'язок між ними, а з іншого – на наявність ряду відмінних рис (висновки та консультації спеціаліста, на відміну від висновку експерта, не відносяться до засобів доказування у цивільному процесі; висновок експерта є результатом спеціального дослідження, на відміну від висновку спеціаліста; законодавством встановлені чіткі вимоги як до особи, яка може бути судовим експертом, так і форми та змісту висновку експерта як засобу доказування; суттєвою є різниця в цивільному процесуальному статусі таких учасників судового процесу, а також в процесі їх залучення до розгляду у справі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 443-447.
2. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Право адвоката одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань в якості одного з основних його

професійних прав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 237-240. URL: http://par.in.ua/2_2017/66.pdf

3. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юрид. Лит., 1967. 152 с.
4. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерство юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. № 46. Ст. 172.
6. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-p>
7. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 р. № 795. *Офіційний вісник України*. 2007. № 42. Ст. 6.
8. Штефан А.С. Висновок експерта у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 2. С. 16-28.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 року № 522/1029/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87144996>
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 № 49. Ст. 2056.
11. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: наказ Міністерство юстиції України від 3 березня 2015 року № 301/5ф. *Офіційний вісник України*. 2015. № 14. Ст. 278.
12. Бухонський С.О. Щодо процесуального становища спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні. *Право: історія, теорія, практика: І Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 4-5 грудня 2015 року)*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». С 104-107.
13. Бухонський С.О. Залучення спеціаліста, як форма використання спеціальних знань у чинному кримінально-процесуальному законодавстві.

- Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Вип. 4. С. 190-198.
14. Филиппова А.Т. Проблемы реализации полномочий адвокатов в Российской Федерации: автореф. дис. на соиск. научн. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. М., 2008. 30 с.
 15. Дабижа Т.Г. Процессуальные гарантии реализации полномочий адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. *Журнал российского права*. 2012. № 7. С. 125-132.
 16. Баглай Т.О. Правовий статус експерта та спеціаліста в цивільному процесі. *Проблеми законотворчого процесу в Україні: шляхи вирішення та перспективи розвитку*: Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та юристів (м. Дніпропетровськ, 25 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. С. 15-20.
 17. Кіреєва Н.О., Скорич О.О. Проблеми правової регламентації статусу спеціаліста в цивільному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(1). С. 82-86.
 18. Шульженко А.В. Процесуальний статус і особливості процесуальної діяльності експерта й спеціаліста. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 19. С. 132-134.